

بهداشت محیط در اسلام

دکتر احمد عامری^۱

چکیده

در شریعت مقدس اسلام به مسئله سلامتی و بهداشت توجه خاصی شده است هم بهداشت فردی، هم بهداشت عمومی و هم بهداشت محیط. در زمینه آیات متعددی در قرآن کریم آمده است و همچنین احادیث زیادی از پیامبر بزرگوار اسلام (ص) داریم که همگی حاکی از آن است که بهداشت از جمله بهداشت محیط در دین مبین اسلام جایگاه ویژه ای دارد. تا جائیکه نبی مکرم (ص) چنین می فرماید: **فَأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى بَنَى الْإِسْلَامَ عَلَى النِّظَافَةِ** یعنی خداوند اسلام را بر پایه پاکی و نظافت بنا نهاده است و از امیرالمومنین (ع) داریم که: **الطَّهْرُ نِصْفُ الْإِيمَانِ** یعنی طهارت نصف ایمان است. و از امام باقر (ع) روایت شده است که یکی از کارهایی که امام عصر (عج) در هنگام ظهور انجام می دهد، از جریان فاضلابها و ناودانها به سوی کوچه و خیابان جلوگیری خواهد کرد. فاضلابی که میدانیم محیط زیست را آلوده میکند و عامل انتشار و انتقال بسیاری از بیماریهای خطرناک است و در ارتباط با بهداشت آب در قرآن کریم داریم که: **أَفْرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ** آیا آبی که هر روز از آن می نوشید بر اهمیت آن متوجه اید؟ و یا در ارتباط با نظافت محیط خانه و اطراف آن از امام رضا (ع) روایت شده است که این بزرگوار می فرماید:

جارو کردن آستانه منزل سبب جلب روزی است و یا امیرالمومنین (ع) می فرماید: خاکروبه را پشت در، جای ندهید زیرا آن خانه شیطان است و در ارتباط با آلوده نکردن محیط زیست و حفاظت از این نعمت بزرگ الهی خداوند در مصحف شریف می فرماید: او شما از زمین آفرید و شما را برای آبادی زمین برگماشت. به هر حال همانطوریکه گفته شد در قرآن کریم و کتب روایی و فقهی ما مسلمانان از جمله کنز العمال، بحار الانوار، و وسائل الشیعه، مکارم الاخلاق، الادب النبوی و بسیار دیگر از این نوع کتابها از ائمه معصومین (ع) فرمایشات زیادی در زمینه اهمیت بهداشت و بهداشت محیط و رعایت موازین آن به یادگار مانده است که در اصل مقاله به برخی از آنها اشاره شده است.

کلیدواژه: قرآن کریم، بهداشت محیط، آب، رسول اکرم (ص)، اسلام

مقدمه

نابرابر و غیر صحیحی در محیط زیست دخل و تصرف می نماید و بدینسان زیان و ضررهای زیادی به آنان وارد می کند و لذا می بینیم فن شریف محیط زیست اگر چه از لحاظی به علوم طبیعی و تجربی برمی گردد لیکن کارآمدی آن، نحوه حیات بشر و تأمین سلامت و شادابی اش، صبغه

محیط زیست بطور کلی مجموعه ای است از آب و هوا و خاک، و هر موجود زنده از جمله انسان همه روزه با طبیعت در تعامل است یعنی همواره چیزهایی را از آن می گیرد و در مقابل چیزهایی را به آن پس می دهد. متأسفانه انسان این اشرف مخلوقات و خلیفه اله عمدتاً بصورت

علوم انسانی را دارد و متأسفانه، چنانچه انسان هم به حال خود رها شود موجودی است که در برخورد با دیگران حریص، خود محور، مسئولیت ناپذیر، منفعت جو و تقدس زداست و در اثر اغوای شیطان، فریب خورده و عصیان می نماید و به بهانه صیانت و حفظ محیط زیست، سنت زیبای خلقت را به بدعت تبدیل و نظام با شکوه آفرینش را به هرج و مرج آرایش و آلودگی، دگرگون می سازد در حالیکه مهمترین عنصر خلافت الهی بعد از فراگیری معارف دینی، عمران و آبادانی زمین و رهایی آن از حرکت تباهی و تیرگی است و بدیهی است مقصود از زمین، گستره زیست بشر است. که چنین پهنه پهناوری، از اعماق دریاها تا اوج سپهر و قله آسمان را در برمی گیرد و لذا فرهنگ زیست محیطی یا تمام برین جانشینی خدا آمیخته است و کسی که به جای پالایش هوا آن را با انواع آلاینده ها می آلود و عوض آبادی و مرمت زمین، آن را ویران می نماید و به جای کاشتن نهال و توسعه فضای سبز به قطع درخت و درختان می پردازد و به جای سالم سازی دریا و صحرا، از آلوده کردن آن ابائی ندارد. یقیناً چنین فردی دروغ می گوید و عنوان شکوهمند خلیفه الهی را همانند محیط زیست آلوده کرده است بهر حال رعایت موازین بهداشت محیطی و آبادانی زمین و کلاً تأمین اصول زیست محیطی برای حیات انسانی است و این امری شایسته و ضروری است.

چرا که سلامت محیط زیست ارتباط بسیار زیاد و تنگاتنگ با حیات سالم جامعه دارد همانطوری که بهداشت و پیشگیری مقدم بر درمان و معالجه است، تأمین فضای سالم و محیط زیست مناسب نیز مقدم بر جبران خسارت های ناشی از محیط زیست آلوده است و سالم نگهداشتن محیط زیست یعنی رعایت حق زمین، هوا، آب، خاک، گیاهان، حیوانات و سایر موجودات و عرصه های زیست محیطی که ارتباط با حیات جامعه دارند. و انصافاً در شریعت مقدس اسلام به این موضوع تأکید فراوان شده است و مسلمانان را به پاکی و پاکیزگی و آلوده

نکردن محیط زیست دعوت می نماید و سخن آخر اینکه تأمین سلامت و بهداشت محیط زیست از اصول اولیه است. مردم و مسئولان جامعه موظفند در تحقق این مهم تمام سعی و تلاش خویش را بکار گیرند.

بهداشت و پاکیزگی به معنای اعم و بهداشت محیط به معنای اخص در دین مبین اسلام از اهمیت زیاد و جایگاه خاصی برخوردار است و آیات شریفه قرآن کریم هم با تاکید از این موضوع مهم یاد کرده و مسلمین را به مراعات آن تشویق و ترغیب نموده است. چنانکه می فرماید: **وَاللّٰهُ يَحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ** خدا مردان پاک مذهب را دوست می دارد. و می بینیم که تنها به دستورات بهداشت فردی بسنده ننموده است و به حفاظت از محیط زیست و بهداشت اجتماع نیز توجه اکید می نماید. مثلاً در امر بهداشت محیط و جلوگیری از آلوده کردن زمین یعنی آب، خاک و هوا داریم که، **هُوَ اَنْشَأَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا**...^۱ او شما را از زمین آفرید و شما را برای آبادی زمین برگماشت... یا در سیره و فرمایشات پیامبر اعظم (ص) و ائمه معصومین (علیهم السلام) رعایت نظافت فردی و بهداشت همگانی و همچنین توجه جدی به بهداشت محیط به خوبی مشهود و بطور وسیع و گسترده ای مطرح گردیده است تا جایی که نبی مکرم اسلام (ص) می فرماید: **تَنْظَفُوا بَكُلِّ مَا اسْتَعَطَمْتُمْ** فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى بَنَى الْاِسْلَامَ عَلَى الْاِنْظَافَةِ وَ لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا كُلُّ نَظِيفٍ^۲ به هر وسیله می توانید خود را پاکیزه کنید. زیرا خداوند اسلام را برپایه پاکی و نظافت بنا نهاده است و داخل بهشت نمی شود مگر هر پاکیزه ای و امیرالمومنین (ع) می فرماید: **الطَّهْرُ نِصْفُ الْاِيْمَانِ**؛ طهارت نصف ایمان است. و بر اساس فرمایش مشهور نبوی **لَا ضَرَرَ وَ لَا ضِرَارَ فِي الْاِسْلَامِ** یعنی در دین اسلام ضرر و زیان وارد کردن نیست، هیچ کس حق ندارد به بهانه حق قانونی خود، حقوق دیگران را نادیده بگیرد و مرتکب اعمالی شود که منجر به آلوده کردن محیط

۴. بحارالانوار جلد ۸۰، ص ۲۳۷

۵. قواعد الفقهی، بجنوردی، ج ۱، ص ۶۷۱

۱. سوره توبه - آیه ۸۰

۲. سوره هود - آیه ۶

۳. کنز العمال

جمله اینکه امام علی(ع) می فرماید: لَا تَشْرَبُوا الْمَاءَ مِنْ تُلْمَةِ الْإِنَاءِ وَ لَا مِنْ عُرْوَتِهِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَقْعُدُ عَلَى الْعُرْوَةِ وَ التُّلْمَةِ أَزْ مَحَلِّ شَكْسْتِكِي وَ تَرْكِ دَارِ ظَرْفٍ وَ أَزْ جَانِبِ دَسْتِهِ ظَرْفٍ، آب ننوشید زیرا شیطان بر دسته و محل شکستگی می نشیند. و می توان گفت منظور از شیطان که مظهر پلیدی و کثیفی است همان میکروارگانیسمهای بیماری زا می باشد. و با توجه به ارزش و اهمیت آب، و نقش اساسی آن در شکل گیری موجودات زنده و ادامه حیات در قرآن مجید داریم: وَ يَنْزِلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ أَزْ أَسْمَانَ رَحْمَتِ خُودِ آبِي فَرَسْتَادِ كِهْ شَمَا رَا بَا أَنْ آبِ پَاكِ گِرْدَانْدِ وَ هَمچنین آمده است: اَفْرَائِمُ الْمَاءِ الَّذِي تَشْرَبُونَ أَيَا آبِي كِهْ هَر رُوزِ اَزْ أَنْ مِي نُوشِيدِ اَزْ اَهْمِيَّتِ اَنْ مَتُوجِهْ اِيد؟ وَ دَرِ اَرْتِبَاطِ بَا تَمَاسِ بَدَنِ بَا آبِهَائِ اَلُودِهْ وَ اِبْتِلَا بِهْ بِيْمَارِيَهَائِ پُوسْتِي، هَشْدَارِي جَدِي اَزْ اِمَامِ رِضَا(ع) دَارِيْمِ كِهْ مِي فَرْمَايْدِ: مِّنْ اَخَذَ مِنَ الْحَمَامِ خَزَقَهُ فَحَكَ بِهَا جَسَدَهُ فَاصَابَهُ الْبَرَصُ فَلَا يَلُوْ مِنْ اَلَا نَفْسَهُ وَ مَنِ اغْتَسَلَ مِنَ الْمَاءِ الَّذِي قَدْ اغْتَسَلَ فِيهِ فَاصَابَهُ الْجَذَامُ فَلَا يَلُوْ مِنْ اَلَا نَفْسَهُ هَر كَسِي سَفَالِ (سنگ پایی که عمومی است و یا لنگ) از حمام بردارد و بدن خود را با آن بساید سپس به مرض برص مبتلا شود جز خودش را ملامت نکند، و هر کسی غسل کند (شنا) در آبی که دیگری در آن غسل کرده پس به جزام دچار شود ملامت نکند مگر خودش را.

در جهت جلوگیری از آلوده کردن آبها پیامبر اعظم(ص) می فرماید: الْبَوْلُ فِي الْمَاءِ الْقَائِمِ مِنَ الْجَفَاءِ بَوْلٌ كَرْدَنِ دَرِ آبِ اَيْسْتَادِهْ وَ رَاكِدِ، جَزْءِ جَفَا وَ ظَلَمِ اسْت.

۲- تصفیه فاضلاب:

فاضلاب ها بخصوص فاضلاب های صنعتی که BOD^۸ آنها گاهی تا چند هزار PPM هم می رسد بسیار آلوده اند و آلاینده های زیادی را به محیط زیست منتقل می کنند و ضرر و زیان فراوانی به آن از جمله به آبهای سطحی و زیرزمینی وارد می نمایند. و تصفیه صحیح و

زیست و اذیت دیگران گردد. در این راستا میتوان به دود کارخانجات و کارگاهها و فاضلاب تولیدی آنها و منازل و وسائط نقلیه و غیره که باعث آلودگی هوا، آب و خاک می گردد اشاره نمود. و این موضوع از آنچنان اهمیتی برخوردار است که امیرالمومنین(ع) می فرماید: تَنْظَّفُوا بِالْمَاءِ مِنَ الْمُنْتَنِ الرِّيحِ الَّذِي يُتَادَى بِهِ وَ تَعَهَّدُوا اِنْفِسَكُمْ فَإِنَّ اَللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَبْغِضُ مِنْ عِبَادِهِ الْقَاذِرَةَ الَّذِي يَتَأَنَّفُ بِهِ مِنْ جَلَسِ اِلَيْهِ^۱ به وسیله آب بوی بد را که موجب آزار دیگران است برطرف کنیم و مواظب طهارت و پاکی خود باشیم زیرا خداوند از میان بندگانش، کثیف و آلوده را که موجب ناراحتی همنشین می شود دوست نمی دارد. بهرحال باختصار می پردازیم به محورهای بهداشت محیطی از دیدگاه اسلام:

۱- بهداشت آب:

بحث درباره آب علاوه بر اینکه مشکل نحوه آغاز خلقت را از دیدگاه اسلام حل نموده^۲، و رهنمودهایی نیز درباره اثرات این عامل اصلی حیات در زندگی انسان از نظر بهداشتی داده است. وجود مسائل بهداشتی در قرآن و اخبار نیز بر اهمیت دین اسلام به جهت توجه به مسائل اجتماعی می افزاید و موبد این نظر است که این دین باید فراگیر جهانی باشد زیرا طرح اینگونه آموزه ها و رهنمودهای اجتماعی را در هیچ یک از ادیان اسمانی بصورتی که در قرآن کریم مطرح گردیده است نمی توان یافت. امروزه می دانیم که بسیاری از بیماریهای میکروبی، باکتریایی، ویروسی و انگلی همانند وبا، التور، تیفوئید، سل و انواع اسهال ها بخصوص اسهال های خونی مانند آنتامباهیستولیتیکا، شیگلوز، ژیاودیازیس، بیلارزیوز و غیره از طریق نوشیدن آب آلوده و یا تماس انسان با آن سرایت می کند که بعضی از آنها باعث اپیدمی های خطرناک می شود لذا در دستورات دینی و فرمایشات ائمه معصومین(ع) به این مسئله عنایت خاص شده است از

۱. بحارالانوار، جلد ۱۰، ص ۸۹، خصال ۶۲۰ ۴. سوره انفال - آیه ۱۱ ۵. مستدرک الوسائل، ج ۱، ۸۳

۲. والله خلق كل دابة من ماء (۵۴ نور) ۵. سوره واقعه- آیه ۸۶ ۸. اکسیژن مورد نیاز تصفیه زیستی (Biological Oxygen Demand)

۳. وسائل الشیعه، ج ۷۱، ص ۲۰۲ ۶. فروغ کافی - ج ۶، ص ۳۰۵

مَفْعُدُ الشَّيْطَانِ خَاكِرُوبَهُ هَي رَا شَبَّ دَر مَنزَل نَگَه نَدَارِيد و روز آن را بیرون ببرید چون خانه شیطان است. و در روایات دیگر اسلام به دفن برخی از مواد زاید توصیه کرده است. همانطوریکه در کتاب مکارم الاخلاق داریم: يَدْفَنُ الرَّجُلُ شَعْرَهُ وَ اَظْفَارَهُ اِذَا اخَذَ مِنْهَا وَ هِيَ سَنَّهُ وَ فِي كِتَابِ الْمَحَاسِنِ هِيَ سَنَّهُ وَاجِبَةٌ وَ رُوي ان السَّنه دَفْنِ الشَّعْرِ وَ الظَّفْرِ وَ الدَّمِ شَخْصٌ وَ قَتَى كَه اَصْلَاح كَرَد وَ نَاخَن گِرْفَت مَوْهَا وَ نَاخَنَهَاي خُودِرَا چِيدَه، دَفْن مِي كَنَد وَ اَيْن رُوش پَسَنْدِيدَه اَسْت وَ دَر كِتَاب مَحَاسِن كُفْتَه كَه اَيْن رُوشِي اَسْت كَه مَرَاعَات اَن لَازِم اَسْت وَ دَر رُويَات اَمَدَه اَسْت كَه دَفْن مَوْ وَ نَاخَن اَز سَنَن اِسْلَامِي اَسْت.

۴- پاکیزگی محیط خانه و نظافت کوچه و خیابان :

در زمینه پاکیزگی محیط خانه از امام باقر(ع) داریم که: كُنْسُ الْبُيُوتِ يَنْفِي الْفَقْرَ جَارُوبُ كَرْدَن خَاَنَه هَا فَقْر رَا اَز بَيْن مِي بَرَد و يَا اِمَام رِضَا(ع) مِي فَرْمَايَد: كُنْسُ الْفَنَاءِ يَجْلِبُ الرِّزْقَ جَارُوبُ كَرْدَن اَسْتَاَنَه مَنزَل سَبَب جَلْب رُوزِي اَسْت وَ هَمِيَنطُور اَز اَمِير المومنين(ع) نَقْل شَدَه اَسْت كَه : تَنْظَفُوا بِيُوتِكُمْ مِّنْ حَوْكِ الْعَنْكَبُوتِ فَإِنَّ تَرْكَهُ فِي الْبَيْتِ يُوْرِثُ الْفَقْرَ^۷ دَر هَمِيَن رَابَطَه دَر بَارَه تَمِيْزِي كُورِچَه وَ خِيَابَان اَمِير المومنين(ع) مِي فَرْمَايَد: لَا تَوَّوْا التُّرَابَ خَلْفَ الْبَابِ فَإِنَّهُ مَأْوَى الشَّيْطَانِ^۸ خَاكِرُوبَه رَا پِشْت دَر، جَاي نَدَهِيْد زِيْرَا اَن خَاَنَه شَيْطَان اَسْت. وَ دَر جَاي دِيْگَر دَر هَمِيَن رَا سْتَا فَرْمَايِشِي دَارَنَد: نَهِي رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ اِنْ يَبُوْلُ اِحْدٌ تَحْتِ شَجَرَةٍ مُّثْمَرَةٍ اَوْ عَلَي قَارِعَةِ الطَّرِيْقِ^۹ رَسُوْلُ خُدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ اَز بُول كَرْدَن زِيْر دَر خْت مِيُوَه دَار يَا دَر وَسَط رَاَه نَهِي كَرَد . وَ دَر مُورَد نَگَه دَارِي بَهْدَاشْتِي ظُرُوف دَر حَدِيْثِي اَز اِمَام صَادِق (ع) دَارِيْم: لَا تَدْعُوا اَنْيَتَكُمْ بِغَيْرِ غُطَاءٍ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ اِذَا لَمْ تَغْطِ الْاِنْيَةَ بَزَقَ فِيهَا، وَ اَخَذَ مِمَّا مَاشَاءَ^{۱۰} ظُرُوف خُود رَا بَدُوْن سَر پُوش نَگَارِيد. زِيْرَا شَيْطَان دَر ظُرْفِي كَه پُوشِيدَه نَبَاشَد اَب مِي اَنْدَازَد وَ بَر مِي دَارَد اَز اَنْچَه دَر ظُرْف اَسْت بَه هَر اَنْدَازَه كَه بَخُوَاهَد.

بهداشتی آنها نیز امری لازم و ضروری است. و لذا در همین زمینه در روایتی از امام باقر (ع) آمده است: اِذَا قَامَ الْقَائِمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ سَارَ اِلَى الْكُوفَةِ .. وَ وَسَّعَ الطَّرِيْقَ الْاِعْظَمَ وَ كَسَّرَ كُلَّ جَنَاحٍ خَارِجٍ فِي الطَّرِيْقِ وَ اَبْطَلَ الْكَنْيْفَ وَ الْمِيَازِيْبَ اِلَى الطَّرَقَاتِ ...^۱ چُون اِمَام عَصْر(عج) ظُهْر كَنَد كُوفَه رَا مَقْر حُكُومَت خُود قَرَار دَاَدَه، رَاَهَاي عُمُومِي رَا وَسْعَت دَاَدَه وَ بِالْكُنْهَائِي كَه دَر فُضَاي كُورِچَه وَ خِيَابَان اِيْجَاد شَدَه تَخْرِيْب نَمُودَه وَ اَز جَرِيَان فَاضَلَاب هَا وَ نَاوَدَانَهَا بَسُوي كُورِچَه وَ خِيَابَان جَلُوكِيري خُوَاهَد كَرَد. وَ مِي دَانِيْم كَه بَاكْتَرِيَهَا بَاَنْدَازَه ۱۶ مَتر بَصُورَت افَقِي وَ ۳ مَتر بَصُورَت عُمُودِي مِي تُوانَنَد حُرُكَت نَمَايَنَد بِنَابَر اَيْن فَاصلَه بَيْن چَاه اَب اَشَامِيْدَنِي وَ چَاه فَاضَلَاب بَايَسْتِي كَامَلَا رَعَايَت شُود تَا اَب چَاه اَلُودَه نَگَرُود وَ لَذَا دَر هَمِيَن رَابَطَه اَز اِمَام صَادِق(ع) سُوَال شَدَه اَسْت. "كَمْ اَدْنَى مَا يَكُونُ بَيْنَ الْبُئْرِ الْمَاءِ وَ الْبَالُوْعَةِ؟ عَنِ اَبِي عَبْدِالله(ع) قَالَ " اِنْ كَانَ سَهْلًا فَسَبْعَةَ اَزْرَعِ وَ اِنْ كَانَ جَبَلًا فَخَمْسَةَ اَزْرَعِ رَاوِي پَرَسِيْد: كَمْتَرِيْن (فَاصلَه) بَيْن اَب اَشَامِيْدَنِي وَ فَاضَلَاب چَه مَقْدَار بَاشَد؟ فَرْمُودَنَد: اِگَر زَمِيْن نَرَم وَ هَمُوار اَسْت، هَفْت زَرَع، وَ اِگَر زَمِيْن كُوهَسْتَانِي وَ سَفْت اَسْت، پَنج زَرَع بَاشَد. (هَر زَرَع پَنجَاه تَا هَفْتَاد سَاَنْتِيْمَتر اَسْت). وَ هَمَانطُورِيَكَه كُفْتِيْم تَمَاس فَاضَلَابَهَا بَا اَبْهَا بَاعْث اَلُودِگِي اَنْهَا گَرْدِيدَه وَ مِي تُوانَد بِيِمَارَهَاي زِيَادِي رَا بَدَنبَال دَاشْتَه بَاشَد.

۳- دفع بهداشتی پسماندها:

مواد متنوع تشکیل دهنده زباله ها از نظر فیزیکی و شیمیایی و مجموع پسمانده های غذایی و رطوبت موجود در آنها، کانون خوب و مناسبی است برای تکثیر، رشد و انتشار میکروبها و حشرات موذی و مزاحم و همچنین چونندگان می باشد و بدینسان زمینه ساز شیوع و انتقال بسیاری از بیماریها است و لذا جمع آوری و دفع بهداشتی زباله، بسیار مهم و ضروری است و در همین ارتباط بخصوص زباله های خانگی امام صادق(ع) از رسول خدا(ص) روایت می کند: لَا تَيَبُّوْا الْقِمَامَةَ فِي بُيُوتِكُمْ وَ اَخْرُجُوْهَا نَهَارًا فَاَنْهَا

۱. وسائل الشیعه، جلد ۷۱، ص ۷۴۳
 ۲. اصول کافی، ج ۳، ص ۸، حدیث ۳
 ۳. همان مدرک
 ۴. مکارم الاخلاق، ج ۱، ص ۶۶
 ۵. وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۱۷۵
 ۶. وسائل الشیعه، ج ۲، ص ۱۷۵
 ۷. همان مدرک، ص ۵۷۵
 ۸. همان مدرک
 ۹. وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۲۳۰
 ۱۰. وسائل الشیعه، ج ۲، ص ۶۷۵

و در رابطه با وارونه قرار دادن ظروف که از گردو خاک و آلودگیها محفوظ باشند می فرماید: **وَ اَكْفَىٰ اَنَاثُكَ فَاِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَرْفَعُ اَنَاةً مِّكَفَا** ظروف خود را وارونه بگذارید برای اینکه شیطان هیچ ظرفی را بلند نمی کند. و جالب است که برای جلوگیری از آلوده کردن آب نهرها و حفاظت از محیط زیست از امام سجاد (ع) سوال می شود که غربا و مسافری در کجا رفع حاجت کنند و به دستشویی بروند. امام (ع) فرمود: **سُئِلَ عَنِ السَّجَادِ عَلَيْهِ السَّلَامُ اَيْنَ يَتَوَضَّأُ الْغُرَبَاءُ قَالَ يَتَّقِي شَطُوطَ الْاَنْهَارِ وَ الطَّرِيقِ النَّافِذَةِ وَ تَحْتَ الْاَشْجَارِ الْمَثْمَرَةِ**...^۲ از کنار نهرها و راه های محل عبور و زیر درختان بارور پرهیز کنید.

و در جای دیگر در ارتباط با پاک بودن اطراف منزل و تمیز بودن دستشویی از امام صادق (ع) داریم: **مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ حَسَنُ مَجْلِسِهِ وَ سَعَةُ فَنَائِهِ وَ نِظَافَةُ مُتَوَضَّاهِ** از سعادت مرد، خوش مجلس بودن و وسعت آستانه و اطراف منزل و تمیز بودن دستشویی (مستراح) او است. و پیامبر عزیز (ص) می فرماید: **وَاجْعَلُوا مَظَاهِرَكُمْ عَلٰى اَبْوَابِ مَسَاجِدِكُمْ** دستشویی ها را در درب و بیرون از مساجدتان قرار دهید.

۵- بهداشت هوا:

امروزه آلودگی هوا از جمله منواکسید کربن بخصوص در شهرهای بزرگ و صنعتی یکی از مشکلات مهم و خطرناک است که باید برای آن چاره اندیشید و گرنه به جد، سلامتی و بهداشت و شهروندان، اینگونه مناطق را تهدید می نماید. و اما می دانیم برای مبارزه با آلودگی هوا و تلطیف آن یکی از راههای خوب و مناسب توصیه شده، احداث و توسعه فضای سبز است و دستورات اسلامی نسبت به سبزه و درخت و حفاظت آنها بسیار روشن است تا جائیکه حجاج را از کندن درخت و گیاه حرم نهی نموده و مرتکبین را مستوجب کفاره می داند از سوی دیگر پیامبر بزرگوار (ص) می فرماید: **مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا اَوْ يَزْرَعُ**

فِيَا كُلِّ مِنْهُ طَيْرًا اَوْ اِنْسَانًا اَوْ بَهِيْمَةً اِلَّا كَانَ لَهُ بِهٖ صَدَقَةٌ هیچ مسلمانی نیست که نهالی بکارد یا زراعتی کشت کند پرند یا انسان و حیوانی از آن نخورد مگر برای او صدقه حساب می شود. و همچنین به رزمندگان سفارش میکرد که در جنگ ها درختان را قطع نکنند و زراعتی را از بین نبرند. در هرحال آنچه گفته شد نمونه هایی از آیات و روایات فراوانی است که فرد را به مراعات امر بهداشت تشویق می نماید و در این خصوص مطالب بسیار زیادی داریم و نیک می دانیم که روشهای بهداشتی بویژه در کشورهای پیشرفته صنعتی غرب مبتنی بر اساس دانش و تجربه است در حالیکه در شریعت مقدس اسلام برپایه وحی استوار است و شکی نیست که علوم تجربی در گذرگاه زمان به مرور پیشرفت کرده و تکامل می یابد و مسائل بهداشتی از این موضوع مستثنی نیستند لیکن بهداشت در اسلام از منشاء وحی و الهام سرچشمه می گیرد که گذشت زمان تاثیری در آن ندارد. و در قرآن مجید، نهج الفصاحه و نهج البلاغه و کتب روایی، مطالب مفید و فراوانی در این راستا وجود دارد. و جالب است دستورات بهداشتی اسلام در روزگاری بیان شده و در محیطی عرضه گردیده است که مردم آن زمان در جاهلیت محض بسر می بردند و هیچ شناختی از اینگونه امور نداشتند و از بهداشت و پاکیزگی بی بهره بودند و در نهج البلاغه خطاب امیرالمومنین (ع) به گروهی از آنان در دوران پیش از بعثت چنین است که: " شما ای گروه عرب در آن هنگام پیرو بدترین کیش بودید، در بدترین جایگاه بسر می بردید، در زمینهای سنگلاخ و میان مارهای زهرآگین که از صدا نمی رمیدند اقامت داشتید، آب لجن بدبو می آشامیدید... و جالب تر اینکه در چنین وضع و چنین محیطی می بینیم اسلام دستورات بهداشتی بسیار دقیقی دارد.

و علیرغم اینکه اسراف در اسلام عملی مذموم و حرام می باشد لیکن با توجه به جایگاه والای بهداشت در این آئین، شرح مقدس بکارگیری امکانات را برای تامین تندرستی و بهداشت به هر میزان که لازم باشد، اسراف

۵. وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۵۰۵

۲. مکارم الاخلاق، طبسی، ص ۶۲۱

۴. الادب النبوی، ص ۳۳

۱. مکارم الاخلاق، ص ۸۲۱

۲. وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۲۲۸

نمی دانند. و در همین راستا امام صادق(ع) می فرماید: لیس فیما اصلح البدن اسراف. انما الاسراف فیما اتلف المال و اضر البدن یعنی به آنچه که برای حفظ سلامت و پیشگیری از بیماری هزینه می شود اسراف اطلاق نمی شود، جز این نیست که اسراف در آن است که مال تلف شود و به بدن زیان برسد. این حدیث گرانقدر راه را برای بکارگیری توصیه های ارزشمند بهداشتی در جامعه می گشاید.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. نهج البلاغه
۳. نهج الفصاحه
۴. بحار الانوار
۵. کنز العمال
۶. وسایل الشیعه
۷. مکارم الاخلاق
۸. الادب النبوی
۹. مستدرک الوسائل
۱۰. اصول کافی
۱۱. فصول الممتنه
۱۲. کلیات اصول بهداشت محیط (جزوات درسی دکتر احمد عامری)